

פרק ב'

התוצר והביקושים

1. קווי ההתפתחות העיקריים

שנת 1982 אופיינה בהאטה ניכרת בקצב גידול התוצר — התוצר המקומי עלה בכאחוז אחד בלבד — ובגידול ניכר בעודף היבוא. שתי תופעות אלו נבעו מירידה ללא תקדים ביצוא, כ-2.5 אחוזים, ומגידול מהיר בביקוש המקומי, תוך הסטה ליבוא. התרחבות הביקוש המקומי הקיפה את כל רכיביו: הצריכה הפרטית עלתה ב-7.5 אחוזים; הצריכה הציבורית המקומית גדלה בכ-5 אחוזים, בגלל מלחמת שלום הגליל, וההשקעות גדלו בכ-14 אחוזים.

השפל הכלכלי בעולם המערבי והשינויים בשערי המטבעות האירופיים יחסית לדולר של ארה"ב, היו בין הגורמים המרכזיים, שהביאו לירידה ביצוא. השפל העולמי פגע בביקוש לסחורות ישראליות; כיוון שעלות השכר הריאלי ליחידת תפוקה¹ לא הותאם לפגיעה בביקוש, ועלה במקום לרדת — נפגע היצוא הישראלי. השינוי בשערי המטבעות² הפחית את כדאיות היצוא לאירופה והגביר את כדאיות היצוא לארצות-הברית; במקביל עלתה כדאיות היבוא מאירופה, בעוד שהיבוא מארצות-הברית התייקר. מאחר שההתאמה של המשק לשינויים אלה אינה מידית, ניוזק במהלכה היצוא לאירופה; וגם ענפים המייצרים תחליפי יבוא לשוק המקומי ניוזקו במדה מסוימת. כך נפגע התוצר, שהיצוא היה התורם העיקרי לצמיחתו בעשור האחרון. בשנתיים האחרונות, 1981 ו-1982, חל ייסוף ריאלי של השקל ביחס לסל המטבעות. ייסוף זה הוא ממוצע משוקלל של פיחות ריאלי ביחס לדולר של ארה"ב וייסוף ריאלי יחסית למטבעות האירופיים³. בספטמבר השנה נקטו כמה צעדים לריסון האינפלציה — בין השאר, האטת קצב עליית המחירים של המוצרים המבוקרים והאטת קצב הפיחות הנומינלי — אולם בקצב האינפלציה המקומית לא חלה ירידה בשיעור דומה. ניתן להסביר תופעה זו באפשרות קיומה של קשיחות כלפי מטה בקצב עליית המחירים המקומיים. שילוב של קשיחות כזאת והאטת הפיחותים יש בו כדי לפגוע בכדאיות היצוא, להגביר את הכדאיות שבהחלפת ייצור מקומי ביבוא, ועל כן — להביא לירידה בתוצר ולהרחבת הגירעון בחשבון השוטף⁴.

ראוי להדגיש, כי המשבר העולמי ושינוי המחירים הבינלאומיים היחסיים הן תופעות שאין לישראל שליטה בהן. הנוק שהן גורמות למשק במונחי תוצר אינו ניתן לתיקון, וסופו שיבוא על חשבון הצריכה (הפרטית או הציבורית). הקטנה מידית של הצריכה היתה יכולה למנוע הרעה

¹ כלומר, שילוב של עלות השכר ליחידת עבודה ופרייון, מנקודת ראות היצרן. (ראה פרק ד').

² פירוט ראה בפרק ז', להלן.

³ כמונת "ייסוף ריאלי" הכוונה כאן למצב, שבו שיעור עליית המחירים הסיטוניים בארץ, בניכוי שיעור הפיחות הנומינלי, גבוה משיעור עליית המחירים בחוץ-לארץ. ראה פרק ז', לוח ז'-27.

⁴ קיומה של התמדה באינפלציה בצד האטת פיחותים משתלבת בתמונת המשק; עם זאת יש לזכור, שלא נמצאה להתמדה זו הוכחה אמפירית בלתי תלויה.

לוח ב'10
המקורות והשימושים, 1980 עד 1982

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת										
הערך במחירים שוטפים			בכמות							
							ממוצע			
							— 1974			
							— 1969			
							1972			

במאזן התשלומים בהווה; לעומת זאת, דחייה לעתיד של ההפחתה בצריכה, כפי שהתרחשה השנה במשק, תשתקף בגידול זמני של עודף היבוא.⁵

ההשקעות בנכסים קבועים גדלו השנה בכ-5 אחוזים, לעומת כ-2 אחוזים אשתקד. ניכר בהן הגידול בהשקעות במכונות וציוד (כ-12 אחוזים) ובכלי תחבורה (כ-33 אחוזים). לעומת זאת חלה ירידה בהשקעה בבנייה, הן למגורים והן לענפי המשק, וכך סך ההשקעה בבנייה ירדה בכ-4 אחוזים בקירוב. למרות הגידול הרב בהשקעות במכונות וציוד, רמת ההשקעות הכוללת בענפי המשק לא עלתה השנה במדה רבה על הגרט התחשיבי של מלאי ההון. לפיכך היקף ההשקעה הנקייה מגרט הגדיל את מלאי ההון בכ-4 אחוזים בלבד, לאחר 3 אחוזים אשתקד. קצב גידול זה תואם, ככל הנראה, את קצב הצמיחה הנמוך של המשק בשנים האחרונות. עם זאת סביר להניח, שההשקעה משפרת את הרכב ההון, ובזאת מגבירה את פוטנציאל הצמיחה של המשק, אם כי לא במדה מספקת.

בהשקעות הסקטור הציבורי חל השנה גידול בשיעור 4 אחוזים, לאחר ירידה חריפה בשנים האחרונות. השקעות חברות הסקטור הציבורי המשיכו לרדת גם השנה. אינדיקטורים שונים מצביעים על מחסור מצטבר והולך בהשקעות תשתית במספר תחומים. השקעות הסקטור הציבורי מהוות יעד נוח לקיצוץ בתקופות ריסון, כי נזקיהן אינם מורגשים מיד; אולם בטווח הארוך פוגע תהליך כזה בפעילות העסקית ובפוטנציאל הצמיחה.

הצריכה הציבורית הכוללת פחתה ב-1982 בקרוב ל-7 אחוזים; הירידה התרכזה ברכיב הצריכה הביטחונית מיבוא ישרי, ואילו הצריכה המקומית גדלה בכ-5 אחוזים. גידול זה מבטא, מצד אחד, את המשך הקפאת ההוצאה במגזר האזרחי, בדומה לשלוש השנים האחרונות, ומצד שני – גידול חריג בצריכה הביטחונית המקומית (כ-9 אחוזים), בגלל מלחמת שלום הגליל. הצריכה הפרטית עלתה ב-1982 בכ-7.5 אחוזים, תוך גידול בולט ברכישות מוצרים בני קיימא – שעלו השנה בכ-19 אחוזים, לאחר שגדלו בכ-38 אחוזים אשתקד – ותוך ירידה של כ-3 אחוזים בהכנסה הפרטית הפנויה. סך הגידול בצריכה הפרטית סוטה כלפי מעלה בכ-3 אחוזים מהגידול הנגזר מהצריכה הנובעת ממגמת ההכנסה הפרמנטית. סטייה בשיעור כזה במגמת הצריכה אינה תופעה נדירה; חלק ממנה הוא אולי מקרי, וחלק אחר – בייחוד זה הקשור לבני-הקיימא – הוא פרי התפתחויות ב-1982, ביניהן החשש מעליית המחירים היחסיים, שהביא להקדמת קניות. עקב יציבותה של מגמת הצריכה בשנים האחרונות, הרי סטייה חד פעמית השנה אינה מדאיגה מנקודת המבט של הזמן הארוך. עם זאת ראוי לציין, שהצריכה המקומית הכוללת – הפרטית והציבורית גם יחד – מהווה זה כמה שנים כ-90 אחוזים מהתוצר הלאומי; ובשנת 1982 עלה חלקה והגיע לכ-93 אחוזים מהתוצר.

עליית חלק הצריכה בתוצר השנה משקפת בעיקרה, כאמור, שילוב של סטיות ממגמות הצריכה הציבורית, הצריכה הפרטית והתוצר. אולם יש לציין, שגם צריכה בשיעור של 90 אחוזים מן התוצר היא צריכה כרמה גבוהה, גם אם נביא בחשבון את ההעברות החד צדדיות. רמה זו אינה מותירה למשק מקורות עצמיים בהיקף מספיק למימון הנטל של היבוא הביטחוני הישרי, למימון החלפת הון שנגרט ולהגדלת מלאי ההון. במצב זה יהיה ניתן להגדיל את מלאי ההון לשם צמיחה בעיקר בדרך של הגדלה בלתי רצויה של החוב הלאומי לחוץ-לארץ. גידול חלקה של הצריכה בתוצר בעשור האחרון נובע מירידה קלה בקצב גידול הצריכה הפרטית ומעלייה בקצב גידול הצריכה הציבורית, אך בעיקר – מהאטה בגידול הפריון והתוצר. עקב רגישותה הנמוכה של הצריכה הפרטית לשינויים במסוי בטווח הקצר⁶, ובגלל הפגיעה של

⁵ חשוב לזכור: (א) גם אם ההשקעות נפגעות בראשונה, הרי זו פגיעה בצריכה בעתיד. (ב) מנקודת ראות כלכלית אין יתרון להפחתה מידית של הצריכה; הגיוני יותר לחלק את הפחתה על פני כמה תקופות, ובמקביל להגדיל זמנית את עודף היבוא.

⁶ קיימת מחלוקת בין כלכלנים גם באשר להשפעות מסים על צריכה פרטית בטווח הארוך.

הגדלת שיעור המסוי, הגבוה ממילא, בפעילות כלכלית — אין זה מומלץ להזדקק למסוי נוסף לריסון הצריכה. בפני הממשלה נותרו אפוא שתי דרכים עיקריות: האחת — האטה משמעותית של קצב גידול הצריכה הציבורית על-פני זמן וצמצום הגירעון בתקציב; השנייה — הסרת עיוותים הנגרמים על ידי מסים ואינפלציה, דבר שיקל על המשק לחזור אל שיעורי הפריזון והצמיחה ששררו במשק לפני המפנה של שנת 1973, או לפחות להתקרב אליהם.

2. התוצר

התוצר המקומי עלה השנה בכאחוז אחד בלבד, והתוצר העסקי — אף בפחות מזה. מספר גורמים תרמו להתפתחות זו בתוצר, והעיקריים בהם היו המשכר העולמי, שלווה בשינוי מחירים יחסיים בינלאומיים של סחורות, ואולי גם האטת הפיחותים תוך אינפלציה מתמשכת, בעיקר לקראת סוף השנה. כל אלו פגעו ישירות ביצוא וגרמו להאטה בצמיחה. היקף אוכדן הצמיחה ותרומתו היחסית של כל אחד מהגורמים לאובדן זה — אינם ידועים; עם זאת, ניתן לאמוד באורח כללי את סטיית התוצר ממגמת הטווח הארוך שלו.

החל מ־1973 מצטיירת בסקטור העסקי מגמה רב־שנתית של צמיחה בת 3 אחוזים לשנה. כדי לשמור על מגמה זו ב־1982, היה שיעור גידולו של התוצר העסקי צריך לעלות ב־2-3 אחוזים על שיעור הצמיחה בפועל. כפי שעולה מלוח ב'־2, סטייתו של היצוא ממגמתו הרב־שנתית היתה הגורם העיקרי להאטת קצב גידול התוצר ב־1982. השימושים המקומיים לא סטו במדה משמעותית מממוצע תרומתם הרב־שנתית לתוצר — פרט לצריכה הציבורית, שהתוצר הנובע ממנה גדל עקב מלחמת שלום הגליל.

לוח ב'־2

התוצר הנובע¹ בסקטור העסקי, לפי שימושים סופיים, 1979 עד 1982
(אחוזים)

התרומה לשינוי בתוצר הנובע					משקל השימושים בתוצר הנובע				
1982	1981	1980	1979		1982	1981	1980	1979	1975
1.1	2.8	-2.3	1.5	37.6	37.3	36.5	38.3	37.8	צריכה פרטית
0.6	0.5	0.2	-0.1	8.8	8.4	8.4	8.0	11.2	צריכה ציבורית
-0.3	-0.4	-1.0	1.1	13.9	14.4	15.6	16.5	22.8	השקעה בנכסים קבועים
0.0	-0.2	-0.4	-0.6	-0.2	-0.3	-0.1	0.3	0.1	השינוי במלאי
1.4	2.7	-3.4	1.9	60.1	59.8	60.3	63.1	71.8	סך כל השימושים במקומיים
0.8	2.5	2.2	2.6	38.5	38.5	38.0	35.4	26.6	יצוא לחו"ל
-0.2	0.1	0.1	0.0	1.4	1.7	1.7	1.6	1.6	יצוא לשטחים
2.0	5.3	-1.1	4.5	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך כל השימושים הסופיים ²

(1) תוצר מקומי גולמי במחירי הייצור, למעט ענף השירותים של הסקטור הציבורי ומלכ"ר.

(2) לצורך התאמת השימושים לניתוח תשומה-תפוקה, והשפעתם על התוצר של הסקטור העסקי, נעשו הפחתות בשימושים השונים כדלקמן: בצריכה הפרטית — זקפת שירותי דיור וחשלומי שכר של מלכ"ר; בצריכה הציבורית — תשלומי השכר של הסקטור הציבורי; ביצוא — תקבולים לגורמי ייצור בחוץ לארץ, תקבולים והכנסות של גורמי ייצור מקומיים, וכן רכיב היבוא הישיר מכל השימושים. המקור: ניתוח תשומה-תפוקה, שנערך בכנף ישראל, המתבסס על מקדמי תשומה-תפוקה, שנאמדו בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. על-פי שנת 1977/78, ונתוני השימושים הסופיים.

המשק הישראלי כבר ידע סטיות בגידול התוצר בהיקף דומה, אולם פגיעתן הורגשה פחות מאשר השנה, משום שהתרחשו בתקופות של שיעור צמיחה גבוה יותר. בדו"ח אשתקד נסקרו מספר סיבות להאטת קצב הצמיחה במשק החל מ-1973; להלן נתרכז בהשפעת המדיניות התקציבית על התוצר ועל הצמיחה.

מ-1970 ועד 1976 התחולל במשק הישראלי תהליך מואץ של גידול שיעור המסים ברוטו מהתוצר. שיעור זה עלה בתקופה הנסקרת ב-11 אחוזים לשנה בממוצע; ואילו מאז 1976 ועד היום נשאר שיעור המסים מהתוצר יציב, ברמה ממוצעת של כ-50 אחוזים מהתוצר. מקובל להניח כי לגידול במסים נזק שולי עולה במונחי יעילות הייצור; אם נוסיף על כך את העובדה, שגידולם המהיר החל בתקופה של זעזועים חריפים אחרים במשק (משבר הדלק, מלחמת יום הכיפורים), הרי קשה שלא למנות את המשקל הגבוה של המסים כגורם חשוב בבלימת הצמיחה במשק. במקביל הלך וגדל משקל התמיכות ותשלומי ההעברה מכלל המסים: תשלומי הממשלה בגין תמיכות ותשלומי העברה נטלו ב-1970 כ-42 אחוזים מכלל המסים ברוטו, בעוד ששיעורם בשנת 1975 הגיע לכ-66 אחוזים, ומאז ועד עתה התייצבו ברמה ממוצעת של כ-65 אחוזים מהמסים⁷. התפתחות התמיכות בלבד אף מחדדת את התמונה: משקלן בכלל המסים ברוטו כמעט שהוכפל מראשית שנות ה-70. גם לתשלומים אלו נזק שולי עולה במונחים של יעילות ניצול גורמי הייצור במשק, נזק המצטרף לזה של העלייה בשיעור המס ברוטו. עקב גידול התמיכות ותשלומי ההעברה, נשאר נטל המס נטו קבוע, פחות או יותר; גידול התמיכות ותשלומי ההעברה, בצירוף עליית הצריכה הציבורית, הביאו לעליית רמת הגירעון הממשלתי, שתוצאותיה הבלתי נמנעות היו האינפלציה והגדלת עודף היבוא. באינפלציה עצמה, כבכל מס, טמון נזק שולי עולה ופגיעה ביעילות המערכת הכלכלית.

חלק מהגידול בתמיכות לייצור ניתן במטרה למנוע פגיעה בכושר התחרות של המשק, במישורין או בעקיפין, ולהקטין את עודף היבוא; אולם להשגת מטרה זו באמצעות תמיכות סבירות נמוכה, ולא מן הנמנע שהתמיכות תגרומנה, בזמן הארוך, להגדלת עודף היבוא — שהרי תמיכות אינן יכולות להגדיל את התוצר במשק של תעסוקה מלאה⁸, מחד גיסא, ואם הן ממומנות בדרך של מסים, אין הן משנות את סך ההכנסה הפנויה, מאידך גיסא. לפיכך אין התמיכות מקטינות את הצריכה ואינן מפנות מקורות להקטנת עודף היבוא. רק כאשר המשק שרוי באבטלה עמוקה, עשויות התמיכות להגדיל את התוצר בשיעור גבוה משל הגדלת הצריכה, ולהקטין את עודף היבוא⁹. תמיכות הניתנות תוך יצירת גירעון ממשלתי (כבישראל) לא רק שאינן מצמצמות את עודף היבוא, אלא אף תורמות להגדלתו, תוך פגיעה ביעילות הייצור במשק בזמן הארוך.

3. ההשקעות¹⁰

פעילות ההשקעה בשנת 1982 היתה דומה במאפייניה העיקריים לזו של השנה הקודמת: עלייה בהשקעה בנכסים קבועים של כ-5 אחוזים, אך גבוהה במקצת מאשתקד — ולאחר ירידה בהשקעות ב-1980. הגידול משקף גם השנה עלייה נכבדה בהשקעות, בציוד ובכלי רכב והחרפת השפל בפעילות ענף הבנייה.

⁷ החל מ-1975 נזקפו לתמיכות גם תמיכות גלומות באשראי מוזל; הבסיס להשוואה, 1972, הוא נמוך יתר על המדה; עם זאת, בראשית שנות השבעים היו התמיכות דרך אשראי מצומצמות.

⁸ יש המעלים טענות נגדיות, על יתרונות חיצוניים, ביטוח סיכון וכד'. כדי להפוך את מסקנותינו, חייבת תרומתם של אלה להיות גדולה מנזקי המסים.

⁹ כאשר המשק שרוי באבטלה, יגדיל פחות נומינלי את התוצר ויקטין את עודף היבוא, אך להבדיל מתמיכות, יתרחש תהליך זה ללא עיוותים בהקצאת המקורות.

¹⁰ הדיון יתמקד בהשקעה בענפי משק, לדין מפורט יותר בהשקעה בבנייה למגורים ראה סעיף הבנייה בפרק ו', "ענפי המשק".

לוח ב' 3
ההשקעה הגולמית לפי סוג הנכס, 1979 עד 1982

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת												
במחיר				בכמות				הערך במחירים שוטפים				
1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	
(אחווים)								(מיליוני שקלים)				
118.8	135.4	146.2	105.6	— 3.6	— 1.2	5.6	14.6	47,180	22,371	9,619	3,699	1. מבני מגורים
118.8	136.0	141.8	103.2	3.6	0.3	— 5.4	11.9	36,283	16,008	6,766	2,957	מזה: בנייה פרטית
118.6	134.0	158.8	117.9	— 21.7	— 4.7	48.6	26.6	10,897	6,363	2,853	742	מזה: בנייה ציבורית
122.2	139.5	124.5	87.5	— 4.0	— 6.7	— 13.0	— 6.7	23,010	10,791	4,829	2,473	2. בנייה שלא למגורים ועבודות עפר
118.0	135.4	123.4	88.5	— 1.9	— 10.8	— 15.5	— 3.1	12,251	5,727	2,727	1,444	מזה: בנייה שלא למגורים
127.3	144.4	126.0	86.3	— 6.5	— 1.4	— 9.6	— 11.2	10,759	5,064	2,102	1,029	מזה: עבודות עפר
119.9	136.7	139.1	97.6	— 3.8	— 3.0	— 2.1	4.7	70,190	33,162	14,448	6,172	3. סך כל הבנייה (1)+(2)
122.1	127.1	113.9	65.8	12.0	5.3	— 10.3	14.6	45,192	18,167	7,593	3,957	4. מכונות וציוד
124.0	131.6	118.2	69.2	— 1.0	4.2	1.9	6.8	14,371	6,479	2,683	1,207	מזה: מייצור מקומי
121.6	124.7	114.6	63.0	19.0	5.9	— 16.8	19.3	30,821	11,688	4,910	2,750	מזה: מיבוא
96.7	125.5	109.7	61.5	32.8	25.7	— 44.0	57.8	12,811	4,902	1,729	1,473	5. כלי תחבורה
								1,484	777	59	407	מזה: אניות ומטוסים
117.6	132.5	126.9	82.9	4.7	1.7	— 9.7	12.4	128,193	56,231	23,770	11,602	6. סך ההשקעה בנכסים קבועים
								1,350	— 3,751	— 59	581	7. השינוי במלאי
117.1	134.0	132.6	72.6	13.7	— 5.4	— 16.3	13.7	129,543	52,480	23,711	12,183	8. השקעה גולמית מקומית

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח כ"ד
ההשקעה הגולמית בנכסים קבועים לפי ענף, 1981 עד 1982
(מחירים שוטפים)

מיליוני שקלים	סך ההשקעה			השקעה בציוד			השקעה במבנים		
	שינוי כמותי			שינוי כמותי			שינוי כמותי		
	1982	1981	1982	1982	1981	1982	1982	1981	1982
1. חקלאות	5,853	0.5	8.6	2,774	9.0	15.2	3,079	-6.4	2.0
2. מים	1,741	6.5	-24.1	346	-7.0	-47.1	1,395	13.4	-14.3
3. תעשייה	21,659	0.4	21.9	19,518	4.4	25.7	2,141	-20.9	-4.2
4. ציוד בנייה	1,504	-28.8	8.6	1,504	-28.8	8.6			
5. חשמל	4,974	-3.8	-28.5	3,291	-16.7	-28.1	1,683	31.9	-29.3
6. תחבורה ותקשורת	21,318	9.6	22.3	17,025	17.7	26.1	4,293	-16.4	2.7
מזה: כלי-תחבורה יבשתיים	11,327	9.2	38.0	11,327	9.2	38.0			
7. שירותים פרטיים	9,548	30.4	8.5	7,856	39.1	14.9	1,692	7.1	-13.5
8. הסקטור העסקי (1) עד (7)	66,597	5.1	10.8	52,314	8.0	16.8	14,283	-3.4	-11.5
9. שירותים ציבוריים	14,416	-2.9	5.5	5,689	13.6	9.8	8,727	-11.5	2.6
10. ענפי משק (8)+(9)	81,013	3.6	9.9	58,003	9.1	16.5	23,010	-6.4	-4.5
11. בנייה למגורים	47,180	-1.2	-3.6				47,180	-1.2	-3.6
12. סך כל ההשקעות בנכסים קבועים	128,193	1.7	4.7	58,003	9.1	16.5	70,190	-3.1	-3.9

הערה: השינוי הכמותי חושב לפי בסיס מחירי 1980.

במשק הישראלי ניכרת מגמה ארוכת טווח של עלייה בחלק ההשקעות במכונות ובציוד מסך ההשקעות בענפי משק (לא כולל דירות למגורים), בדומה לארצות העיקריות, שמהן מייבאת ישראל נכסי השקעה. תהליך זה נמשך והתחזק השנה, אף השנה חלה ירידה בהשקעה במכנים כמעט בכל ענפי המשק העיקריים, בסך הכול חלה השנה ירידה של 4 אחוזים בהשקעה במכנים שאינם למגורים ובעבודות עפר. ההשקעות במכונות ובציוד גדלו השנה באופן ניכר בכל הענפים, וכן בענפי המשנה בתעשייה, ותופעה זו הקיפה את מרבית מוצרי ההשקעה; גידול בולט נרשם השנה ביבוא מחשבים.

ההשקעה נועדה להחלפת נכסים שנגרטו ולתוספת (או להקטנה) במלאי ההון, כתגובה לשינויים בביקושים; כך מדרבן גידול התוצר את רמת ההשקעה¹¹, בעוד שהאטה בקצב גידול התוצר פועלת לריסון ההשקעות. שנת 1982 היתה שנת האטה בצמיחה: התוצר המקומי והתוצר העסקי גדלו ככאחוז בלבד, ותופעה זו, בשילוב עם ההתפתחויות בשנתיים האחרונות, היתה אמורה לרסן את ההשקעות. אולם בפועל גדלו ההשקעות בענפי המשק ב-10 אחוזים, גידול המבטא עלייה ב-12 אחוזים במכונות ובציוד, 33 אחוזים בכלי תחבורה וירידה של 4 אחוזים במכנים ועבודות עפר. נראה שחלק מהגידול בהשקעות משקף התרחבות בהיקף ההשקעות שנועדו להחליף נכסים שנגרטו (ראה סעיף מלאי ההון), אולם ההשקעה החדשה היא בציוד משוכלל יותר, המבטיח פוטנציאל צמיחה לעתיד.

זאת ועוד: יש להדגיש, כי ב-1982 שררה במשק זמינות מימון לביצוע תכניות ההשקעה, פרי שילוב של שתי תופעות: התרחבות ריאלית בת 66 אחוזים באשראי לזמן בינוני וארוך (מקורותיו השנה היו גם הלוואות מחוץ לארץ לטווח בינוני וארוך, שהתרכזו במחצית השנייה של השנה) והגאות בבורסה, שאיפשרה גידול מרשים בגיוס ההון, בעיקר על ידי חברות שפנו לבורסה זו הפעם הראשונה.

השפעת ההשקעות על הפעילות במשק ניכרת בשני מישורים: תוספת לכושר הייצור בעתיד, והשפעה על הביקוש לתוצר בשנה הנוכחית. מסתבר, שב-1982 היתה לגידול בהשקעות השפעה קטנה על הביקוש לתוצר, שכן ההשקעות בבנייה, שהן בעלות רכיב יבוא נמוך (רכיב תוצר גבוה) ירדו השנה, ומרבית הגידול בהשקעות שיקף, כאמור, עלייה ניכרת ביבוא מכונות וציוד וכלי תחבורה.

א. ההשקעה ומלאי ההון בענפי המשק

1. מלאי ההון

ההאטה המשמעותית בקצב גידול התוצר בסקטור העסקי בעשור האחרון היתה אמורה להשפיע על התפתחות מלאי ההון: התוצר בסקטור העסקי פחת מכ-9 אחוזים בממוצע לשנה בתקופה 1965 עד 1972 לכ-3 אחוזים בעשור האחרון. (תופעה דומה התרחשה גם בתוצר התעשייתי.) בניגוד למצופה, לא ניכרה ירידה בהצבר ההון: קצב גידול מלאי ההון של ציוד תעשייתי אף הוא, ובציוד בכלל הסקטור העסקי הסתמנה ירידה קלה בלבד. מחקרים ובדיקות בארצות העיקריות שישאל מייבאת מהן נכסי השקעה מצביעים על התקצרות באורך החיים הכלכלי של הציוד ומכאן — על גריטה מוגברת יותר וצורך גובר לחדש אותו. ואכן, במדינות אלה¹², כבישראל, גדל בהתמדה חלקן של ההשקעות במכונות ובציוד לעומת מכנים (לא כולל בנייה למגורים).

¹¹ ההשקעה בכל שנה מושפעת בעיקר משינויים בתוצר בשלוש השנים הקודמות.

¹² ארה"ב, גרמניה, בריטניה ואיטליה.

לוח כ' 5
התפתחות מלאי ההון הגולמי לפי ענפים, 1960 עד 1983

השינוי במלאי ההון — 1982 (במחירי 1975)												
1982 (מחירים שוטפים)		מלאי				ממוצע						
		מלאי הון	גריטה במשך	השקעה במשך	מלאי הון	— 1972		— 1965		— 1960		
בלאי	גרט	בתחילת 1983	1982	1982	בתחילת 1982	1983	1982	1981	1983	1972	1965	
העלייה או הירידה (—) בכמות לעומת השנה הקודמת ¹ (אחוזים)												
(מיליוני שקלים)												
5,854	2,957	2,168	52	98	2,122	2.1	2.3	2.6	4.0	3.4	6.0	חקלאות
1,426	257	961	4	30	935	2.8	4.0	3.8	2.7	3.0	9.9	מים
16,899	8,139	5,133	148	394	4,887	5.0	4.2	4.8	7.2	7.1	9.9	תעשייה
1,957	1,893	334	33	26	341	— 2.0	— 1.8	2.1	3.4	2.9	14.2	ציוד בנייה
3,569	1,378	1,343	24	87	1,280	4.9	8.4	9.8	8.2	6.2	7.7	חשמל
15,704	12,278	5,191	221	364	5,048	2.8	— 0.7	0.5	4.5	11.5	15.1	תחבורה ותקשורת
6,503	4,397	1,698	78	169	1,607	5.7	5.2	3.1	6.3	10.3	16.0	שירותים פרטיים
51,912	31,297	16,828	560	1,168	16,210	3.7	2.6	3.2	5.5	7.7	10.6	סך כל הסקטור העסקי
5,062	5,360	4,937	95	241	4,792	3.0	3.1	3.7	7.4	12.0	15.8	שירותים ציבוריים
56,974	36,657	21,765	655	1,409	21,012	3.6	2.8	3.3	5.9	8.4	11.3	סך כל ענפי המשק
23,985	2,075	14,493	30	681	13,842	4.7	5.2	5.5	7.3	7.2	9.7	בתי מגורים
80,959	38,732	36,258	685	2,089	34,854	4.0	3.7	4.1	6.4	8.0	10.7	סך כל הנכסים הקבועים

(1) תחילת שנה לעומת תחילת שנה.

התקצרות אורך החיים של הציוד היא, כנראה, תוצאה של שינויים טכנולוגיים מואצים, עלייה בלתי צפויה בהוצאות התפעול עקב משבר הדלק, וכן תוצאה של שינויים מבניים במשק. עד היום הניחו, לצורך חישובי מלאי ההון, אורך חיים קבוע לציוד בתעשייה – 14 שנה. על סמך הנחה זו גדל מלאי הציוד¹³ בשנת 1982 ב־4.6 אחוזים, ובציוד תעשייתי עלה מלאי ההון ב־6.5 אחוזים (לאחר שעלה אשתקד ב־5.3 אחוזים). נתונים אלה קשים להסבר; לפיכך ניסינו לבדוק את ההשפעה האפשרית של התקצרות חיי הציוד (ובייחוד של חלקה הבלתי מתוכנן) על מלאי ההון, ולשם כך בנינו סדרת מלאי הון חלופה בהנחת התקצרות הדרגתית של אורך חיי הציוד – מ־14 שנות שימוש בתחילת שנות השישים עד 11 שנה ב־1982¹⁴. הלוח להלן מציג את התוצאות לפי שתי ההנחות.

מלאי הון וגריטת ציוד בתעשייה, בהנחות של אורך חיים כלכלי קבוע ואורך חיים כלכלי מתקצר, 1965 עד 1982

התקופה	שינויים במלאי הציוד		גריטה		השקעה
	אורך חיים קבוע	אורך חיים מתקצר	אורך חיים קבוע	אורך חיים מתקצר	
	(אחוזים)		(מיליוני שקלים, מחירי 1975)		
1972 – 1965	7.4	7.6			
1982 – 1972	8.4	6.5			
1980	5.6	2.9	90	185	270
1981	5.3	1.7	104	230	282
1982	6.5	2.3	124	283	354

בולט הבדל ניכר במסקנות: בהנחה של התקצרות אורך החיים, אופיינית לשלוש השנים האחרונות עלייה במלאי ההון בשיעור ממוצע של כ־2 אחוזים בלבד (תוצאה דומה מתקבלת גם בצריכת החשמל בתעשייה): כלומר, ערך ההשקעות שבוצעו בשנת 1982 דומה לערך הגרט התחשיבי, ורק בחלקן הן מהוות תרומה לגידול מלאי ההון, אף כי הן משפרות את הרכבו.

2. החשקעות בענפי המשק

ההשקעות בענפי משק עלו השנה בכ־10 אחוזים, תוך כדי המשך הגידול בהשקעות במכונות ובציוד (כ־12 אחוזים) והירידה במבנים שאינם למגורים (כ־4 אחוזים). ירידה בולטת נרשמה בהשקעות בחשמל, עקב הקטנת ההוצאות על תחנת הכוח בחדרה. כמעט את כל הענפים מאפיינת עלייה בהשקעות במכונות ובציוד וירידה בהשקעות במבנים. בדיקת ההשקעות במכונות ובציוד מיובאים בענפי התעשייה השונים מאוששת את ההשערה, שהתופעה הקיפה את מרבית מגזרי המשק, ולפיכך נרשמה עלייה ריאליית ביבוא נכסי השקעה בכל ענפי התעשייה (פרט לתעשייה בסיסית של מתכת). הגידול בהשקעות כלל גם את מרבית המוצרים; כך נרשם גידול ביבוא מנועים, מכונות לייצור גומי ופלסטיק, מכונות לטקסטיל, אביזרים שונים ומכשור רפואי ואופטי, ובלט מאוד גידול היבוא של מחשבים.

¹³ לא כולל כלי תחבורה.

¹⁴ בדומה למחקרו של יורגנסון לגבי ארצות הברית.

לוח ב'־6
אומדן ההשקעה בענפי משק לפי הסקטור היוזם¹, 1976 עד 1982

העלייה או הירידה (-) בכמות								
1982	1982	1981	1980	1979	1978	1977	1976	
(מיליוני שקלים, מחירים שוטפים)				(אחוזים)				
מבנים								
13,913	2.6	-12.3	-16.3	-5.5	-1.1	-5.9	-14.2	סקטור ציבורי ²
3,678	-20.0	10.9	-3.7	-3.7	27.2	-9.5	-20.1	חברות הסקטור הציבורי ³
17,590	-3.8	-6.7	-13.6	-5.2	3.8	-6.6	-15.3	סקטור ציבורי וחברותיו
8,909	-13.0	1.6	-7.8	-8.3	6.4	1.7	-5.1	סקטור פרטי
22,821	-4.5	-6.4	-12.9	-6.7	1.8	-3.0	-11.1	סך המבנים
ציוד								
8,289	6.3	9.4	-13.2	28.9	30.4	-25.9	-17.0	סקטור ציבורי
7,574	-17.1	-11.8	-0.7	19.9	4.0	6.3	-12.4	חברות הסקטור הציבורי
15,863	-4.9	-1.9	-6.9	24.3	15.3	-10.3	-14.8	סקטור ציבורי וחברותיו
37,143	13.1	4.1	-7.3	16.4	10.0	-8.0	-9.4	סקטור פרטי
45,432	11.8	5.1	-8.4	18.6	13.2	-11.3	-10.9	סך הציוד
מבנים וציוד								
22,202	4.1	-4.7	-15.3	3.9	5.9	-11.3	-14.9	סקטור ציבורי
11,252	-18.2	-4.1	-1.7	10.5	12.1	0.2	-15.5	חברות הסקטור הציבורי
33,454	-4.3	-4.5	-10.6	6.1	7.9	-7.9	-15.1	סקטור ציבורי וחברותיו
46,052	7.0	3.5	-7.4	9.4	8.9	-5.4	-8.3	סקטור פרטי
68,254	6.1	0.8	-10.2	7.3	7.8	-7.6	-11.0	סך כל המבנים והציוד

- (1) השקעות בענפי משק למעט כלי תחבורה.
(2) כולל גם מלכ"ר ומפעלים ממשלתיים (רכבת, נמלים, שדות תעופה ודואר) וכן ההשקעות בכבישים, בייעור ובהכשרת קרקע וחלק מציוד הבנייה.
(3) חברות הסקטור הציבורי כוללות: חשמל, מים, אומדן ההשקעה בענפים כימיה, מוצרי נפט, מכרות ומחצבים, ואומדנים על השקעות נוספות של חברות ממשלתיות כתעשייה, בתחבורה ובשירותים.
המקור: בנק ישראל.

לוח כ"ז
האשראי לזמן בינוני וארוך לפי ייעוד, 1979 עד 1982
(מיליוני שקלים, מחירים שוטפים)

העלייה או הירידה (—) הכמותית ¹ לעומת השנה הקודמת						
1982	1981	1980	1982	1981	1980	1979
47.2	3.1	— 2.0	51,770	16,172	6,898	3,285
1. אשראי לסקטור העסקי ²						
65.7	43.1	— 31.7	21,070	5,804	1,805	1,212
תעשייה						
60.1	6.8	— 13.1	10,970	2,994	1,130	601
חקלאות						
11.5	26.3	— 18.2	2,440	982	329	194
בנייה						
27.9	— 21.8	33.9	17,290	6,391	3,643	1,278
ענפי המשק האחרים						
38.9	15.8	— 9.1	24,170	7,952	2,942	1,261
2. אשראי למשקי בית						
35.1	6.2	13.6	13,253	4,483	1,793	615
אשראי מוכוון לדירור						
43.8	28.2	— 30.7	10,917	3,469	1,149	646
אשראי אחר (כולל אשראי לא מוכוון לדירור)						
— 33.1	4.5	— 29.1	3,050	2,073	860	545
3. אשראי לרשויות המקומיות						
0.3	— 20.3	— 19.4	1,250	567	312	174
4. אשראי למוסדות לאומיים						
38.3	5.9	— 9.9	80,240	26,740	11,012	5,265
5. סך האשראי (1) עד (4)						

(1) כל סעיף מנוכח במדד מחירי ההשקעה המתאים.

(2) מזה פיקדונות למחן הלוואות מחוץ לארץ (שלא הותנו ביבוא ציוד) במחצית השנייה של 1982: הסקטור העסקי — 14,500 מיליוני שקלים; לתעשייה — 3,387 שקלים; לחקלאות — 3,815 מיליוני שקלים; לבנייה — 1,577 מיליוני שקלים; לענפי משק אחרים — 5,720 מיליוני שקלים.

השקעות הסקטור הציבורי ירדו בשנים האחרונות עקב האטה בהשקעה במבנים. השקעות אלה, שעיקרן פרויקטים גדולים, נפגעות ראשונות בתקופה של בעיות תקציביות לטווח קצר; אם אין פתרון מהיר לבעיות אלה, ייעשה קיצוץ בתשתית לטווח ארוך. כך למשל נמצא, שההשקעות בכבישים אינן מדביקות את קצב ההתפתחות של צי כלי הרכב בישראל: מדר צפיפות כלי הרכב בכבישים¹⁵, שהיה 0.41 בשנת 1965 ו-0.48 ב-1970, עלה ל-0.66 בשנת 1978 ומעל ל-0.75 בשנת 1982. נכון אמנם, שבשנתיים האחרונות התרחבה מצבת הרכב בישראל התרחבות עצומה, אולם כמות כלי הרכב כיחס לאוכלוסייה אינה חורגת מזו שבארצות בעלות הכנסה דומה לנפש. אינדיקטורים אחדים לגבי ההשקעה בתקשורת מורים אף הם, כי המצב בישראל דומה למצב במדינות הפחות מפותחות באירופה באשר למספר מכשירי הטלפון והטלקס יחסית לאוכלוסייה, ובאשר לשיעור הבקשות הממתנות להתקנת טלפון.

מיון ההשקעות לפי הסקטור היוזם (לוח ב'-6) מראה, שהסקטור הפרטי הגדיל את ההשקעותיו לעומת הסקטור הציבורי וחברותיו (7.0 לעומת 4.3 —). בסקטור הפרטי בולטת מאוד עליית ההשקעה בציוד והקטנתה במבנים, ואילו בסקטור הציבורי ובחברותיו ירדה ההשקעה בשני התחומים. יש לציין, כי בשנים 1977 עד 1982 היו התנודות בהשקעות הסקטור הפרטי גדולות מאלה של הסקטור הציבורי וחברותיו. בהשקעות חברות הסקטור הציבורי בולטת השנה הירידה בתחומי החשמל והמים, בראשון — עקב צמצום הוצאות ההשקעה בתחנת הכוח בחדרה.

3. מימון ההשקעות¹⁶

האשראי לזמן בינוני וארוך לסקטור העסקי גדל בשנת 1982, ריאלית, ב-47 אחוזים. עלייה מרשימה זו בהיקף האשראי אירעה בכל הענפים העיקריים, ובעיקר בחקלאות ובתעשייה. זמינות האשראי אופשרה בין השאר על ידי קבלת הלוואות מחוץ לארץ לזמן בינוני וארוך בסכום של 14.5 מיליארד שקלים. הגיאות בבורסה איפשרה בשנת 1982 גיוס הון רב מהציבור, ומעיד על כך הגידול בהיקף ההנפקות לציבור של חברות תעשייתיות, מסכום של 600 מיליון שקלים ב-1981 לכ-4 מיליארד שקלים השנה. (כ-80 אחוזים מסכום זה היו הנפקות חדשות.) השילוב של התרחבות האשראי לטווח ארוך עם אפשרות נוחה לגיוס הון בבורסה, על רקע גידול של 11 אחוזים בלבד בהשקעות הסקטור העסקי, מלמד, כי היתה זמינות מימון למימוש תכניות השקעה. בשנת 1982 ניתן חלק הארי של הלוואות הפיתוח בתעשייה בתנאי הצמדה מלאה, ולמרות זאת לא השתנה חלקן של הלוואות הפיתוח בסך ההשקעות בתעשייה, ולא ניכרה כל האטה בהשקעות בתעשייה; אדרבא, אלה עלו בכ-22 אחוזים. התפתחויות אלה יכולות להצביע על כך, שלתמיכה בהון בעבר לא היתה השפעה כה דומיננטית על היקף ההשקעות, והיא מימנה, במדה רבה, גם פרויקטים שהיו כדאיים למשקיע אף ללא כל התערבות.

במהלך שנת 1982 התקבל חוק המסוי בתנאי אינפלציה. אחד מסעיפיו מתקן את דרך הטיפול בפחת, כדלקמן: עד עתה היה הפחת על נכסי השקעה רשום בערכים נומינליים, ואילו התיקון שיערך את הפחת, כך שהערך המהוון של סכומי ההפחתה שווה לערך הנכס בעת הקנייה. זוהי למעשה התאמת התמורה של גורם הייצור הון לאינפלציה, כפי שהיא קיימת מזמן בגורם הייצור עבודה (תוספת יוקר וכו'), וביטולו של ה"קנס" שהיה מוטל על ההון, שיכול להגיע ל-25 אחוזים ומעלה מערך הנכס (בהתאם לשיעור המס של הפירמה).

¹⁵ סך כלי הרכב המנועים חלקי שטח הדרכים הסלולות.

¹⁶ בדיון במימון ההשקעות קיימים קשיים רבים: ייתכן שמקורות אלה מממנים גם פעולות פיננסיות אחרות, נוסף על השקעות. זאת ועוד: נתונים על המימון ועל ההשקעות מתקבלים ממקורות שונים, ולא תמיד הם חופפים אלה את אלה. עם זאת נראה, כי ניתן לעמוד על השפעות שונות של דרכי המימון על מבנה ההשקעות ועל היקפן.

לוח ב'-8
מקורות מימון לטווח ארוך בתעשייה, 1979 עד 1982

העלייה או הירידה (—) בכמות							
1982	1981	1980	1982	1981	1980	1979	
(מיליוני שקלים, מחירים שוטפים)				(אחוזים)			
65.7	40.4	— 31.7	21,070	5,804	1,805	1,212	אשראי לזמן בינוני וארוך ¹
14.6	— 2.7	— 33.5	(5,330)	(2,123)	(953)	(657)	מזה: הלוואות פיתוח
			398	113	116	—	הנפקת אג"ח דולריות
0.2	4.2	— 2.8	2,500	1,138	477	225	מענקים להשקעה
			3,948	630	52	31	הנפקת מניות של חברות בתעשייה
			— 6,527	423	1,077	401	מימון עצמי (כולל טעויות והשמטות)
21.9	0.4	— 13.2	21,659	8,108	3,527	1,869	סך ההשקעה בתעשייה
(אחוזים)							
התפלגות הלוואות הפיתוח							
לפי סוגי ההצמדה							
			5.7	15.5	22.6	86.1	הלוואות בתנאים ישנים (לא צמודות)
			24.8	47.9	64.0	13.9	הלוואות בתנאי צנרת (בעיקר בהצמדה חלקית)
			69.5	36.6	13.4	—	הלוואות בתנאים החדשים ² (הצמדה מלאה)

(1) בשנת 1982 נכללים במסגרת האשראי לזמן בינוני וארוך פיקדונות למתן הלוואות מחוץ לארץ (שלא הותנו ביבוא ציוד) בסך 3,387 מיליוני שקלים.

(2) הלוואות שבגינן הוגשו בקשות לאחר 29.5.79, וניתנו בהצמדה מלאה למדד המחירים לצרכן, בתוספת ריבית, הנעה בין 0.5 ל-1.5 אחוזים — או, לחלופין, בהצמדה מלאה לשער הדולר, בתוספת ריבית שנעה בין 6 ל-7.5 אחוזים, לפי אזורי פיתוח.

4. הצריכה הפרטית, ההכנסה הפרטית הפנויה והחיסכון הפרטי

בשנת 1982 עלתה הצריכה הפרטית ב־7.5 אחוזים, אף־על־פי שההכנסה הפנויה ירדה ב־3 אחוזים. משמעות הדבר היא ירידה חריפה בשיעור החיסכון: לאחר העלייה הרצופה בשנים 1980 ו־1981, שב שיעור החיסכון וירד השנה לרמה נמוכה מזו של שנת 1979. (רמה שחורגת ממגמת היציבות היחסית המאפיינת את שיעור החיסכון בשנים האחרונות). כשליש מהגידול בצריכה הפרטית בשנת 1982 נובע מעלייה גבוהה, של 19.4 אחוזים, ברכישות מוצרים בני קיימא, (בולט במיוחד גידול של כ־40 אחוזים ברכישות כלי תחבורה אישיים), כהמשך למגמה שהחלה עוד בסוף 1980.

העלייה בצריכה הפרטית בשנת 1982 משקפת בחלקה תהליך התאמה של הצריכה הפרטית למגמת עלייה בהכנסה הפנויה (שהפכה תלולה יותר עם העלייה הניכרת, 16.2 אחוזים, בשנת 1981). עם זאת, פעלו בשנת 1982 גורמים נוספים, שתרמו לגידול בצריכה, מעבר למתחייב ממגמת ההכנסה הפנויה: ציפיות לעלייה במחיר היחסי של מוצרי יבוא לצריכה בכלל ובני קיימא בפרט, הרמה הגבוהה של נזילות ששררה בתחילת 1982, וכנראה גם הרמה הגבוהה שאפיינה את ערך השוק של המניות הנסחרות בבורסה.

השיקולים המנחים את הציבור בקביעת הצריכה הפרטית הם בעיקרם שיקולים ארוכי טווח, המתבססים על הערכה של מגמת ההכנסה הפנויה. כאשר ההכנסה גדלה בקצב קבוע, צפוי שיעור גידול דומה של הצריכה. אם מתרחשים שינויים ניכרים בהכנסה הפנויה, יתבטאו בצריכה הפרטית רק אותם שינויים שהציבור מעריכם כשינויים פרמננטיים, כלומר, כשינויים במגמה. בכל תקופה נוסף מידע חדש, ובעזרתו הציבור מעריך מחדש את מגמת ההכנסה הפנויה, ומתקן את תצורותיו בהתאם.

קשה למדוד בדיוק את קצב הגידול של מגמת ההכנסה הפנויה, כפי שהיא נתפסת בעיני הציבור, אולם ניתן להעריך את סדר הגודל של שיעור זה. בדיאגרמה ב־17 מוצגת עקומה של שיעור החיסכון מתוך ההכנסה הפנויה לשנים 1964 – 1982. אחת התופעות המעניינות בעקומה זו היא ההתייצבות היחסית בשיעור החיסכון מאמצע שנות השבעים (בשנים 1976 – 1981), שלא כבשנים הקודמות. התייצבות שיעור החיסכון בשנים האחרונות עולה בקנה אחד עם האפשרות שבתקופה זו הציבור העריך את מגמת ההכנסה הפנויה כפרמננטית. בשנים 1977 – 1982 גדלה ההכנסה הפנויה בממוצע שנתי ב־4.8 אחוזים, ומכאן, אם אין לציבור מגבלה חריפה של נזילות¹⁸, ניתן להסביר 4 עד 5 אחוזים מהעלייה בצריכה הפרטית השנה בהתפתחות מגמת ההכנסה הפנויה בשנים האחרונות.

מהאמור לעיל עולה, שכ־3 אחוזים משיעור גידולה של הצריכה הפרטית השנה (7.5 אחוזים) אינם מוסברים בתהליך התאמה של הצריכה למגמת ההכנסה הפנויה. השיעור הבלתי מוסבר נובע, אם כן, מגורמים אחרים. גורם אפשרי אחד הוא הרמה הגבוהה של ערך השוק של המניות ששררה ב־1982¹⁹. סביר להניח, שמשום כך חש הציבור את עצמו עשיר יותר, ולכן גם החליט לצרוך יותר. גורם שני, שהשפיע כנראה במדה מסוימת על הצריכה, הוא הציפיות לעליית המחיר היחסי של הצריכה המיובאת: בשנת 1982 חלה ירידה בשער החליפין של המטבעות האירופיים

¹⁷ הקו השבור בדיאגרמה ב־1 מציג את שיעור החיסכון מתוך ההכנסה הפנויה. כשזו אינה כוללת את רכיב התמיכות בהלוואות הממשלה לסקטור העסקי. כפי שניתן לראות, קו זה מייצג שיעור חיסכון נמוך יותר אך גם יציב יותר מזה המוצג בקו הרצוף. לדעתנו, בחישוב ההכנסה הלאומית יש לכלול רק חלק קטן מרכיב התמיכות, ולכן עדיף להשמיט רכיב זה מאשר לכלול את כולו.

¹⁸ כאמור, בתחילת שנת 1982 שררה רמה גבוהה של נזילות.

¹⁹ ראה דיון בפרק ח', סעיף המניות.

לוח ב' 9
סך הצריכה הפרטית, 1979 עד 1982

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת												
במחיר				בכמות				הערך במחירים שוטפים				
1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	
(אחוזים)								(מיליוני שקלים)				
118.0	110.7	151.8	73.8	5.7	9.0	- 6.0	1.8	145,268	63,021	27,447	11,596	מוצרים שוטפים
102.1	98.1	89.3	50.4	19.4	38.1	- 8.5	36.6	41,169	17,066	6,236	3,600	בני קיימא
121.8	127.0	131.7	70.2	3.3	5.9	- 0.9	6.9	71,724	31,313	13,033	5,676	שירותים אחרים
107.2	114.2	128.6	60.6	8.9	21.8	2.9	20.7	16,858	7,469	2,862	1,217	צריכת ישראלים בחו"ל
125.9	135.1	129.9	70.2	- 11.3	1.3	- 2.1	0.5	24,274	12,116	5,089	2,261	צריכת זרים בארץ (-)
												סך הצריכה הפרטית
114.8	110.7	136.4	68.5	9.3	13.9	- 5.1	9.7	250,745	106,753	44,489	19,828	למעט מלכ"ר ודיוור
120.3	145.8	105.7	103.8	4.6	4.2	4.2	4.2	64,403	27,954	10,912	5,092	דיוור
115.6	132.0	120.5	95.5	0.4	3.8	1.6	3.2	40,978	18,922	7,859	3,506	מלכ"ר
115.6	118.9	128.6	77.1	7.5	11.0	- 2.7	8.0	356,126	153,629	63,260	28,426	סך הצריכה הפרטית
												סך הצריכה הפרטית
117.8	121.8	133.7	81.3	5.9	8.0	- 1.7	4.4	314,957	136,563	57,024	24,826	למעט בני־קיימא

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שיעורי גידול שנתיים, 1977 עד 1982

— 1977 — 1977	1982	1981	1982	1981	1980	1979	1978	1977	
6.0	5.7	7.5	11.0	— 2.7	8.0	8.1	4.8		הצריכה הפרטית
4.8	6.5	— 2.9	16.2	— 1.6	3.0	4.5	11.2		ההכנסה הפנויה
									ההכנסה הפנויה, למעט רכיב התמיכות כהלוואות
5.3	6.9	— 2.6	17.5	— 1.3	2.0	5.4	12.2		הממשלה לסקטור העסקי
2.9	3.5	— 0.2	4.6	2.7	4.4	3.4	2.2		התל"ג

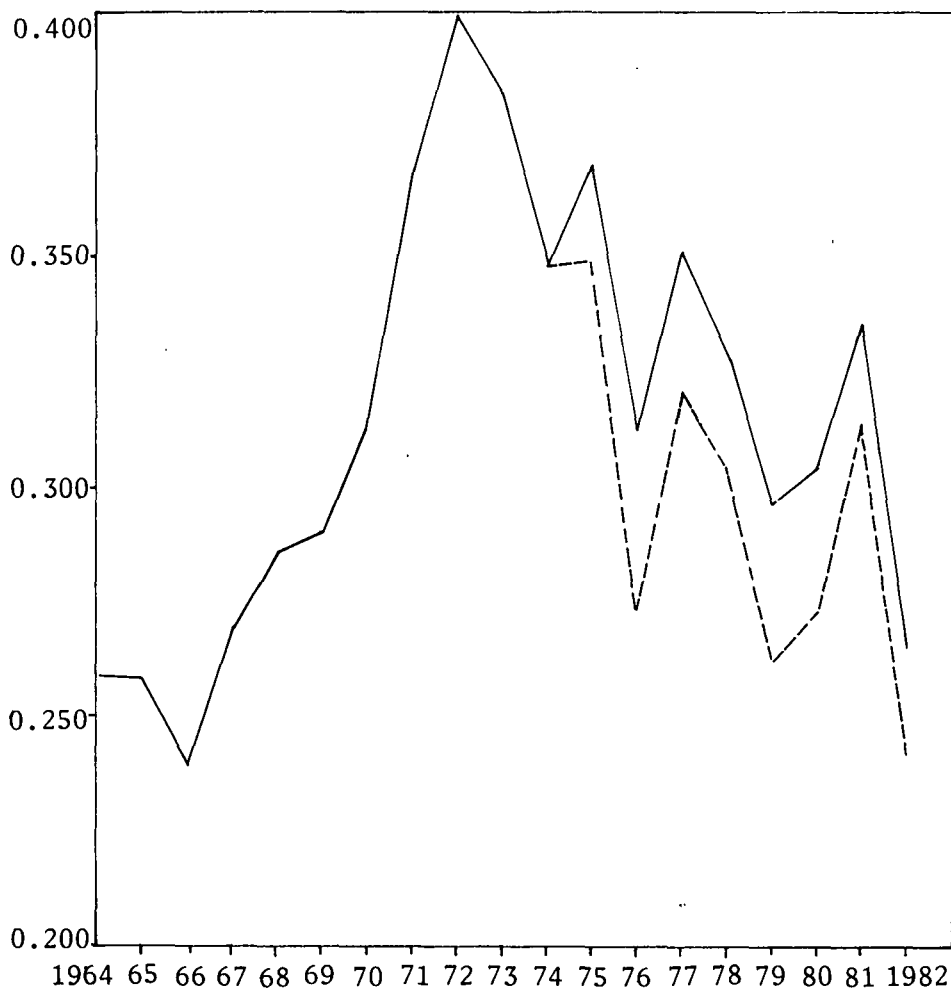
יחסית לדולר, דבר שתרם לירידה במחיר היחסי של יבוא מוצרים ושירותים מאירופה. (במיוחד השפיעה התפתחות זו על המחירים של צריכת ישראלים בחוץ לארץ ועל רכישת בני קיימא). יש להניח, שהציבור העריך, שהתחזקות הדולר יחסית למטבעות האירופיים היא תופעה זמנית, ולכן נטה להקדים רכישות. גורם נוסף, שתרם אף הוא במדה מסוימת להקדמת רכישות בני קיימא, הוא הנזילות הגבוהה, ששררה במשק בתחילת 1982, פרי ההורמה המסיבית של השנה הקודמת. רמה גבוהה של נזילות יכולה לגרום להקדמת רכישות בני קיימא, בעיקר בשל הוצאות עסקה במעבר מנכס לנכס; ראוי לציין, שרכיבים נוספים של הצריכה הפרטית (כגון צריכת ישראלים בחוץ לארץ, מוצרי הלבשה, הנעלה וחפצים אישיים) דומים באופיים למוצרים בני קיימא, ולכן רמת נזילות גבוהה יכולה להשפיע גם עליהם.

שלוש השנים האחרונות מאופיינות בתנודות חריפות בהכנסה הפנויה, תנודות הנובעות בעיקר משינויים חדים ותכופים במדיניות הפיסקלית. הדבר מתבטא, בין היתר, בהבדלים ניכרים בין שיעורי השינוי של התוצר לבין אלה של ההכנסה הפנויה. (ראה לוח לעיל). תנודות תכופות במדיניות פיסקלית (ו/או מוניטרית) יכולות לגרום לתנודות בהכנסה הפנויה, ולכן גם בצריכה הפרטית — אולם אין בהן כדי לשנות מגמות. זאת ועוד: תנודות במדיניות הפיסקלית מקטינות את המתאם בין ההכנסה הפנויה השוטפת לבין הצריכה הפרטית השוטפת, והדבר מפחית ממדת האפקטיביות של כלי זה גם בטווח הקצר.

הצריכה השוטפת עלתה בשנת 1982 ב־5.7 אחוזים, לאחר שעלתה ב־9 אחוזים בשנת 1981. שיעור העלייה בצריכת מזון, משקאות וטבק (הרכיב העיקרי בצריכה השוטפת) היה דומה לזה שבשנה הקודמת (6 אחוזים). הצריכה של דלק ומאור עלתה בשיעור גבוה יחסית (הגבוה ביותר מאז 1972), 8.1 אחוזים, אף שמחירו היחסי התייקר ב־4.1 אחוזים. נראה, שהגידול הניכר בצריכת רכיב זה מבטא, בין היתר, התאמה בפיגור לירידה שחלה במחירו היחסי בשנת 1981 (6.2 אחוזים).²⁰ הצריכה של מוצרי הלבשה, הנעלה וחפצים אישיים עלתה בשנת 1982 בשיעור מתון (1.5 אחוזים), לאחר עלייה ניכרת של 22.5 אחוזים בשנת 1981. מוצרי הלבשה והנעלה דומים באופיים למוצרי בני קיימא, אולם מאחר שההוצאה הכרוכה בצריכתם-רכישתם היא

²⁰ בחינה של התנהגות רכיב זה בעבר מלמדת על תגובה בפיגור לשינויים במחירו היחסי. כך, למשל, חלה בשנת 1980 עלייה ניכרת של 27 אחוזים במחיר היחסי, וכעקבותיה עלתה הצריכה של דלק ומאור בשנת 1981 רק ב־1.9 אחוזים, אף שבי־1981 ירד המחיר היחסי של רכיב זה.

דיאגרמה ב'1
שיעור החיסכון הפרטי מההכנסה הפנויה, 1964 עד 1982

נמוכה יחסית, תהליך ההתאמה של צריכתם לשינויים בהכנסה מהיר יותר, ולכן עיקר הגידול ברכיב זה חל כבר בשנת 1981.

לאחר עלייה של 38.1 אחוזים בשנת 1981, גדלו השנה רכישות מוצרים בני קיימא ב-19.4 אחוזים. כמחצית מהגידול ברכישות נובע מעלייה של כ-40 אחוזים ברכישות כלי תחבורה אישיים, לאחר גידול של 130.7 אחוזים בשנת 1981. רכישת ריהוט עלתה השנה בשיעור קרוב לזה של השנה הקודמת — 18.5 לעומת 24.2 אחוזים. רכישת ציוד למשק הבית, שמשקלו ברכישות הוא כ-50 אחוזים, עלתה במתינות יחסית של 10.3 אחוזים, תוך כדי הוזלה ניכרת, כ-10 אחוזים, של המחיר היחסי.

לוח ב' 10
 התוצר הלאומי וההכנסה הלאומית, 1979 עד 1982

העלייה בערך שנה לעומת קודמתה				הערך במחירים שוטפים			
1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979
(אחוזים)				(מיליוני שקלים)			
121.7	137.8	133.1	88.8	538,952	243,067	102,198	43,844
133.8	109.3	130.2	90.8	66,308	28,363	13,551	5,886
57.6	459.5	88.3	96.2	25,086	15,919	2,845	1,511
231.3	16.2	144.7	89.0	41,222	12,444	10,706	4,375
115.8	152.1	131.8	88.8	497,730	230,623	91,492	39,469
122.7	138.8	136.7	85.7	75,907	34,084	14,275	6,030
90.0	92.4	111.7	126.7	14,305	7,529	3,913	1,848
113.7	151.5	129.9	91.0	436,128	204,068	81,130	35,287
114.6	154.5	130.9	89.4	421,823	196,539	77,217	33,439

1. התוצר הלאומי הגולמי במחירי שוק

2. מסים עקיפים על הייצור המקומי

3. סובסידיות לייצור מקומי

4. מסים עקיפים נטו (3) – (2)

5. תוצר לאומי גולמי במחירי גורמי ייצור

6. פחת

7. רכיב התמיכה בהלוואות הממשלה לייצור שוטף של הסקטור העסקי

8. הכנסה לאומית

9. הכנסה לאומית למעט רכיב התמיכה בהלוואות הממשלה לייצור שוטף של הסקטור העסקי

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח כ"י 11
ההכנסה הפנויה, 1979 עד 1982

העלייה בערך שנה לעומת קודמתה				הערך במחירים שוטפים				
1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	
(אחוזים)				(מיליוני שקלים)				
113.7	151.5	129.9	91.0	436,128	204,068	81,130	35,287	ההכנסה הלאומית
202.9	68.3	151.3	274.4	16,303	5,383	3,199	1,273	ההכנסות המקומיות של הסקטור הציבורי מרכוש
122.7	138.8	136.7	85.7	75,907	34,084	14,275	6,030	פחת
113.0	152.4	130.3	87.3	495,732	232,769	92,206	40,044	ההכנסה הפרטית הגולמית מפעילות כלכלית
127.5	130.6	151.4	102.6	97,681	42,928	18,613	7,404	מס הכנסה
113.2	148.0	145.0	90.3	38,834	18,211	7,342	2,997	תשלומים לביטוח לאומי
123.3	135.6	149.5	98.9	136,515	61,139	25,955	10,401	סך המסים הישירים
112.6	146.9	135.3	82.3	98,707	46,427	18,801	7,990	תשלומי העברה נטו
110.0	156.4	126.0	83.3	457,924	218,057	85,052	37,633	ההכנסה הפרטית הגולמית הפנויה ממקורות פנים
97.2	124.8	112.8	71.2	26,030	13,200	5,872	2,760	העברות לפרטים מחו"ל
109.3	154.3	125.1	82.4	483,954	231,257	90,924	40,393	ההכנסה הפרטית הגולמית הפנויה מכל המקורות
				2,792	— 1,390	— 1,070	129	מילווה חובה נטו
106.8	152.9	128.5	81.4	481,162	232,647	91,994	40,264	ההכנסה הפרטית הגולמית הפנויה מכל המקורות למעט מילווה חובה נטו (12) — (11) = (13)

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ונתוני בנק ישראל.

לוח ב' 12
ההכנסה הפרטית, הצריכה הפרטית והחיסכון הפרטי, 1980 עד 1982

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת								
הערך במחירים שוטפים			בערך			בכמות, במונחי כוח קנייה ¹		
1980	1981	1982	1980	1981	1982	1980	1981	1982
(מיליוני שקלים)			(אחוזים)					
85,052	218,057	457,924	126.0	156.4	110.0	— 1.2	17.1	— 2.6
90,924	231,257	483,954	125.1	154.3	109.3	— 1.6	16.2	— 2.9
63,260	153,629	356,126	122.5	142.9	131.8	— 2.7	11.0	7.5
21,792	64,428	101,798	136.7	195.6	58.0	3.5	35.1	— 26.7
27,664	77,628	127,828	131.2	180.6	64.7	1.1	28.2	— 23.6
(אחוזים)								
25.6	29.5	22.2						
30.4	33.6	26.4						

(1) מנוכה במדד מחירי הצריכה הפרטית.

לוח ב' 1א'
העלייה או הירידה (-) בכמות המקורות והשימושים, 1972 עד 1982

1982	1981	1980	1979	1978	1977	1976	1975	1974	1973	1972	
(אחוזים)											
-0.2	4.6	2.7	4.4	3.4	2.2	1.8	3.5	5.5	4.1	12.6	התוצר הלאומי הגולמי
4.2	9.8	-6.4	2.8	10.7	-2.4	-3.0	3.9	-1.1	33.5	1.7	היבוא ¹
11.3	7.8	-10.7	10.2	6.5	6.6	2.2	-4.4	3.8	17.5	3.8	יבוא אזרחי
2.4	5.9	-0.5	4.2	6.3	-0.1	0.0	3.9	2.9	14.2	8.8	סך המקורות
7.5	11.0	-2.7	8.0	8.1	4.8	4.8	0.3	7.7	8.3	10.1	הצריכה הפרטית
-6.6	6.3	9.1	-8.7	8.4	-13.4	-9.7	10.2	2.8	45.3	-1.5	הצריכה הציבורית
4.6	0.7	3.5	2.5	-1.4	-2.0	-4.6	-0.9	14.0	19.1	1.2	הצריכה הציבורית למעט יבוא ביטחוני ישיר
13.7	-5.4	-16.3	13.7	1.4	-7.9	-12.4	5.3	-4.5	5.6	12.5	ההשקעה הגולמית המקומית
8.0	5.1	-4.5	8.1	4.6	0.3	-1.9	1.2	5.7	9.6	8.9	השימושים המקומיים למעט יבוא ביטחוני ישיר
-2.6	4.4	6.3	3.3	4.7	11.3	16.4	1.8	1.4	5.2	13.3	ערך היצוא בשוק המקומי ²
4.8	4.9	-1.8	6.8	4.6	3.0	2.0	1.4	4.8	8.6	9.8	סך השימושים למעט יבוא ביטחוני ישיר
2.4	5.9	-0.5	4.2	6.3	-0.1	0.0	3.9	2.9	14.2	8.8	סך השימושים
42.4	-23.7	12.2	24.9	14.7	-23.6	3.3	20.0	-6.3	56.1	5.1	תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל נטו
1.2	3.4	3.1	5.0	3.7	1.3	1.9	3.9	5.2	5.1	12.5	התוצר המקומי הגולמי
0.4	3.9	3.4	5.4	3.3	-0.1	0.7	3.6	4.9	2.0	14.7	התוצר המקומי הגולמי של הסקטור העסקי ³

(1) ראה הערה 1 ללוח ב' 1.

(2) ראה הערה 2 ללוח ב' 1.

(3) ראה הערה 3 ללוח ב' 1.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב'-2א'

(מיליוני שקלים, מחירים שוטפים)

התוצר הלאומי הגולמי

ה'יבוא¹

יבוא אזורתי

סך המקורות

הצריכה הפרטית

הצריכה הציבורית

הצריכה הציבורית למעט יבוא ביטחוני ישיר

ההשקעה הגולמית המקומית

השימושים המקומיים למעט יבוא ביטחוני ישיר

ערך היצוא בשוק המקומי²

סך השימושים למעט יבוא ביטחוני ישיר

סך השימושים

תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל נטו

התוצר המקומי הגולמי

התוצר המקומי הגולמי של הסקטור העסקי³

(1) ראה הערה 1 ללוח ב' 1.

(2) ראה הערה 2 ללוח ב' 1.

(3) ראה הערה 3 ללוח ב' 1.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב'־נא'
צריכת מוצרים שוטפים, 1979 עד 1982

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת												
במחיר				בכמות				הערך במחירים שוטפים				
1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	
(אחוזים)								(מיליוני שקלים)				
118.9	99.5	163.7	75.9	6.0	6.2	— 4.7	1.9	87,811	37,828	17,858	7,106	מזון, משקאות וטבק
124.6	105.4	192.4	76.0	8.1	1.9	0.9	3.4	14,986	6,173	2,949	999	דלק ומאור
114.2	148.2	105.5	67.8	1.5	22.5	— 8.4	— 1.1	25,875	11,901	3,914	2,079	הלבשה, הנעלה וחפצים אישיים
115.3	125.9	124.7	71.6	8.3	15.6	— 14.1	4.6	16,596	7,119	2,726	1,412	צריכת מוצרים אחרים
118.0	110.7	151.8	73.8	5.7	9.0	— 6.0	1.8	145,268	63,021	27,447	11,596	סך כל צריכת המוצרים השוטפים

המקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' 4א'
רכישת מוצרים בני קיימא, 1979 עד 1982

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת											
הערך במחירים שוטפים				בכמות				במחיר			
1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979	1982	1981	1980	1979
(מיליוני שקלים)				(אחוזים)							
12,298	4,994	1,804	1,007	18.5	24.2	— 10.5	7.2	107.8	122.9	100.2	65.1
16,193	7,598	3,547	1,704	10.3	22.2	8.8	57.3	93.3	75.4	91.3	39.4
12,678	4,474	885	889	39.6	130.7	— 54.5	43.1	103.0	119.1	118.7	53.0
41,169	17,066	6,236	3,600	19.4	38.1	— 8.5	36.6	102.1	98.1	89.3	50.4

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח ב' 5א'
 שיעור החיסכון הלאומי מההכנסה העומדת לרשות המשק¹, 1972 עד 1982
 (אחוזים)

1982	1981	1980	1979	1978	1977	1976	1975 ²	1975	1974	1973	1972	
8.9	11.0	14.6	15.7	11.9	16.5	14.5	11.6	9.3	11.4	20.1	23.6	שיעור החיסכון הלאומי הגולמי
-4.4	-1.5	2.8	4.4	-0.2	6.4	5.1	2.1	-0.8	2.0	12.9	16.7	שיעור החיסכון הנקי

(1) ההכנסה העומדת לרשות המשק היא סכום התוצר הלאומי הגולמי וההעברות החד-צדדיות מחוץ לארץ (בניכוי תשלומי ריבית של הסקטור הציבורי נטו) בשער חליפין אפקטיבי.
 (2) משנת 1975 לפי הסדרה החדשה של העברות חד-צדדיות.
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.